

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМООЦІНКИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті розглянуто питання впливу самооцінки на формування професійної педагогічної самосвідомості. Провідною є думка, що високий рівень якості виконання професійних педагогічних обов'язків залежить від уявлення вчителя про себе як про професіонала. У зв'язку із цим адекватна самооцінка стає передумовою формування професійної педагогічної самосвідомості.

Ключові слова: самосвідомість, професійна самосвідомість, самооцінка.

Для сучасного етапу розвитку національної системи освіти характерне підвищення уваги до професійної педагогічної діяльності вчителя, а визнання його особливої ролі в процесі становлення особистості учня вказує на необхідність розглядати професію вчителя як складну багатофункціональну структуру. Унаслідок постійного уточнення критеріїв оцінювання якості професійної підготовки випускника вищого педагогічного навчального закладу виникає проблема пошуку ефективних підходів до підвищення зазначеної якості, серед яких окреме місце посідає проблема формування професійної педагогічної самосвідомості як внутрішнього регулятора професійної педагогічної діяльності. Така позиція науковців відповідає й іншим підходам, у межах яких передбачено створення моделі професійних властивостей педагога, що мають в основі структуру, яка притаманна будь-якій предметно-практичній діяльності. При цьому питання оцінювання вчителем стану своєї готовності до виконання на високому професійному рівні широкого спектра завдань є близькими до проблеми формування самооцінки, яка позначається на змісті професійної педагогічної самосвідомості.

Мета статті – розкрити взаємозв'язок самооцінки з формуванням професійної педагогічної самосвідомості.

Формування професійної педагогічної самосвідомості тісно пов'язано з питаннями забезпечення високої якості професійної підготовки вчителя, які також посідають помітне місце серед наукових праць, у яких викладено результати дослідження особливостей психологічної структури особистості й діяльності вчителя, удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога, формування його педагогічної майстерності (В. А. Кан-Калик, В. А. Крутецький, Ю. М. Кулюткін, А. К. Маркова, В. О. Сластьонін, Г. С. Сухобська та ін.). Зазначені науковці розкрили різні аспекти формування внутрішньої готовності до виконання педагогічних обов'язків, що дало їм підстави для відокремлення такого особистісного утворення, як педагогічна самосвідомість, яка регулює становлення особистості педагога й одночасно виступає фундаментальною основою зазначеного процесу.

Психологічні та педагогічні аспекти вивчення змісту поняття готовності до діяльності стали предметом дослідження О. Є. Антонової, О. В. Борденюк, А. О. Деркача, О. А. Дубасенюк, М. І. Дьяченка, Т. В. Іванової, Л. О. Кандибовича, Н. В. Кузьміної, Н. В. Ніжегородцевої, Ю. П. Поваренкова, Т. В. Семенюк, В. О. Сластьоніна, В. Д. Шадрікова. Результати дослідження особливостей психологічної структури особистості й діяльності вчителя, удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога, формування його педагогічної майстерності презентували у своїх працях В. А. Кан-Калик, В. А. Крутецький, Ю. М. Кулюткін, А. К. Маркова, В. О. Сластьонін, Г. С. Сухобська.

Як результат, серед психолого-педагогічних досліджень поступово було виокремлено проблему формування самосвідомості особистості, розгляд якої знаходимо в працях Р. Бернса, У. Джеймса, І. С. Кона, К. Роджерса, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна, І. І. Чеснокової, К. Юнга, В. О. Ядова. Зокрема, теоретичні аспекти співвідношення та взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників становлення свідомості та самосвідомості особистості викладено в працях Н. Є. Анкудінова, В. Г. Асєєва, А. А. Бодальова, Л. І. Божович, Є. А. Бондаренко, Г. І. Ліпкіна, П. Р. Чамати, Р. Бернса, К. Блага.

Водночас питанням взаємозв'язку самооцінки й готовності до професійної педагогічної діяльності присвячено незначну кількість праць, що вказує на недостатній рівень розробленості цього напряму науково-педагогічних пошуків. Окремі аспекти проблематики нашого дослідження висвітлено в працях О. О. Бодальова, Р. А. Максимової, Г. Я. Розена (аналіз взаємозв'язку процесів пізнання інших людей та самопізнання); Н. Є. Анкудінової, А. І. Ліпкіної, В. С. Магуна, Є. І. Савонько, В. Ф. Сафіна (розгляд особливостей самооцінки, її взаємопов'язаності з оцінками оточення); Л. В. Берцфаї, Ю. М. Орлова, П. А. Просецького, І. І. Чеснокової (вивчення саморегуляції та самовдосконалення особистості).

Існує думка, що ступінь адекватності образу “Я” з'ясовують у процесі вивчення одного з найважливіших його аспектів – самооцінки (М. В. Троїцька, М. В. Борцова) [4]. Це оцінювання особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. За допомогою самооцінки відбувається регуляція поведінки, а оскільки індивід стає особистістю в результаті спільної діяльності та спілкування, то істотно важливі орієнтири для своєї поведінки людина отримує в процесі зіставлення того, що вона робить, з тим, чого від неї чекає оточення, що дає підстави для формування оцінки власного “Я”.

У ході проведеного нами аналізу психолого-педагогічних праць було з'ясовано, що самооцінка є спеціальною функцією самосвідомості, яку традиційно розглядають у контексті наявності критичної позиції особистості до того, чим вона володіє, з позиції певної системи цінностей. У результаті проведеної самооцінки формується ставлення до самого себе з наявністю ознак заперечення, неприйняття. При цьому розмежовують: оцінку вчителем своїх реальних можливостей (актуальна самооцінка), вчорашніх (ретроспективна) і майбутніх досягнень (потенційна або ідеальна), оці-

нку з боку інших людей (рефлексивна самооцінка). Зростання рівня професійної самосвідомості педагога фіксують у тому випадку, якщо актуальна самооцінка вище від ретроспективної, а ідеальна – вище від актуальної. Оптимальним результатом порівняння зазначених видів самооцінки є такий, коли між актуальною й рефлексивною та актуальною й ідеальною самооцінкою існують мінімальні розбіжності.

На необхідності проведення аналізу власної поведінки, внутрішнього ставлення до виконання своїх обов'язків з метою налаштування на продуктивну педагогічну діяльність наголошував А. С. Макаренко [1]. Аналогічні думки знаходимо у В. О. Сухомлинського [3], який пропонував аналізувати власний педагогічний досвід, проводячи чітку лінію взаємозалежностей між успіхом у професійній діяльності та наявністю вмінь критичного аналізу в разі досягнення успіху чи невдач, що дає підстави для формування у свідомості педагога необхідного базису для подальшої продуктивної педагогічної діяльності.

Досвід класиків та сучасні дослідження вказують на закономірність, що знання про себе слугує необхідним матеріалом для самооцінки, яка, у свою чергу, здатна задати модус ставлення до себе. Самооцінка, таким чином, стає автономним, ключовим елементом самопізнання, який значною мірою може детермінувати особистісний комфорт чи дискомфорт, який виражений у мірі самоприйняття суб'єкта, його задоволення самим собою. Одночасно самооцінка є джерелом поповнення знань людини про себе, визначає ефективність професійної діяльності [2].

Важливим аспектом формування самооцінки особистості є її зв'язок з рівнем домагань – бажаного рівня самооцінки. “Прагнення до підвищення самооцінки в тому випадку, коли людина має можливість вільно вибрати ступінь труднощів наступних дій, породжує конфлікт двох тенденцій: з одного боку, прагнення підвищити домагання, щоб пережити максимальний успіх, а з іншого – знизити домагання, щоб уникнути невдачі. У разі успіху, рівень домагань підвищується, людина виявляє готовність вирішувати складніші завдання, під час невдачі – знижується. Рівень домагань особистості в конкретній діяльності може бути визначений досить точно” [2, с. 438].

Таким чином, вивчення внутрішніх процесів формування уявлень про себе як про професіонала є одним з потенційних напрямів пошуку шляхів стимулювання професійного зростання. При цьому ми виходимо з розуміння класичних уявлень про формування самосвідомості у свідомості людини, коли утворюється образ предмета, але він не завжди є адекватним оригіналу. Тому особистість прагне зрозуміти навколишній світ та пристосуватися до нього, у неї з'являються нові погляди на освіту як неперервний процес, де постійно відбувається розвиток і становлення професіоналізму, який вимагає від педагога високого рівня освіченості, готовності до створення інноваційних моделей діяльності, що мають бути орієнтованими на учнів та забезпечувати їх суб'єктивність і здатність досягти успіхів. Таким чином формується індивідуальна професійна картина світу – новоутворен-

ня в структурі уявлення про професію, активне ставлення до неї тощо. Індивід створює суб'єктивний образ ідеального виконання професійних обов'язків із застосуванням особистісно значущих складових успішного включення в професійну діяльність. Зазначений процес є безпосередньо пов'язаним із поняттям самосвідомості, усвідомленням та оцінкою особистістю себе як суб'єкта практичної й пізнавальної діяльності.

Проведене дослідження показало, що наявність професійної педагогічної самосвідомості є одним із ключових аспектів розв'язання проблеми формування професійного інтересу (праці М. В. Гулакової, А. Г. Здравомислова, О. І. Зотової, В. Б. Ольшанського). Ціннісні орієнтації та інтерес до професії є регуляторами усвідомленої поведінки особистості в професійному плані. При цьому значну роль відіграє самосвідомість особистості, оскільки професійна діяльність є щодо індивіда певною цінністю, яку окремий індивід визначає по-своєму, виходячи з власних спостережень, домагань, досвіду, настанов, які одночасно виступають як інформаційна основа для формування професійної самосвідомості.

Самооцінка особистості – важливий аспект професійної самосвідомості, оскільки полягає в оцінюванні самого себе з позиції знань і ставлення, які характеризують самосвідомість загалом, хоча в самосвідомості провідним вважають її процесуальний характер. Самооцінка дає зріз знань про себе на певній сходинці власного розвитку, а оскільки “професійне Я” вчителя розглядають як обізнаність у своїх професійних якостях та емоційне ставлення до себе як спеціаліста, вона стає підставою для вибору стратегії у сфері професійного самовиявлення.

Наукові праці з теми дослідження свідчать, що педагогічна діяльність у багатьох аспектах пов'язана з гуманітарною суттю, усталеним у суспільній свідомості образом учителя як носія духовних, моральних цінностей, зі ставленням до нього певною мірою як до еталона. Ціннісні характеристики педагогічної професії в суспільній свідомості зумовлені: переконанням у тому, що вчитель повинен бути втіленням і носієм духовної та моральної культури; моральною мотивацією педагогічної діяльності; моральним характером педагогічної взаємодії; цілісним впливом учителя на особистість учня, що вимагає емпатії, мистецтва розуміння іншої людини; здатністю передбачати й оцінювати моральні наслідки своїх дій, рішень, вчинків, експериментування.

Таким чином, професійне становлення тісно пов'язано зі становленням особистості, тож важливо забезпечити, починаючи з етапу навчання у вищому педагогічному навчальному закладі, формування в студента власного уявлення про те, яке враження про себе він бажає мати від оточення у майбутньому. Цей процес ґрунтується на формуванні самосвідомості засобами настанови на розвиток позитивних особистісних якостей.

Висновки. Самосвідомість як складна інтегративна властивість психічної діяльності особистості є однією з внутрішніх умов розвитку особистості. Її структуру характеризують: усвідомлення своєї належності до певної професійної спільноти; знання, уявлення, семантичний підхід щодо оці-

нювання своєї відповідності професійним еталонам, свого місця в системі професійних ролей; усвідомлення своїх сильних та слабких сторін, шляхів самовдосконалення, можливих закономірних успіхів і невдач; уявлення про себе та свою роботу в майбутньому. Рівень розвитку самосвідомості майбутнього педагога передбачає самоусвідомлення власного професійного "Я", уміння аналізувати свою поведінку та вчинки, об'єктивно оцінювати їх, виявляти свої недоліки й прагнути самовдосконаливати себе. У зв'язку із цим характер самооцінки вчителем своїх професійних якостей відповідає за становлення його професійної педагогічної самосвідомості.

Список використаної літератури

1. Макаренко А. С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко. – Москва : Политиздат, 1990. – 415 с.
2. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Елена Теодоровна Соколова. – Москва, 1989. – 215 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори / Василь Олександрович Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1977.
4. Троїцька М. Є. Професійна педагогічна самосвідомість як умова розвитку позитивної Я-концепції учнів / М. Є. Троїцька, М. В. Борцова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. – № 1 (3). – С. 435–441.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2014.

Бахмат Л. В. Взаимосвязь самооценки и профессионального педагогического самосознания

В статье рассматриваются вопросы влияния самооценки на формирование профессионального педагогического самосознания. Ведущей является идея, что высокий уровень качества выполнения профессиональных педагогических обязанностей зависит от представлений учителя о себе как о профессионале. В этой связи адекватная самооценка выступает предпосылкой формирования профессионального педагогического самосознания.

Ключевые слова: самосознание, профессиональное самосознание, самооценка.

Bakhmat L. Interrelation of Self-esteem and Professional Teaching Identity

The article deals with the impact of self-assessment on the process of professional teaching identity formation. The analysis of scientific approaches to the definition of the psychological structure of the teacher's personality and activities, teaching skills improvement resulted in selecting as a unifying idea of the inner readiness formation to professional pedagogical activity. From the perspective of psycho-pedagogical approaches internal readiness interpreted as self-assessment of professional capabilities. However, there is scientific evidence of connection between self-esteem and further activities. On these grounds we can claim that character and pedagogical activity results, that are traditionally evaluated in terms of professional pedagogical work readiness, are determined by the self-esteem level.

As self-esteem is a special characteristic of self-consciousness characterized by a critical attitude, the teacher's attitude to oneself and to potential opportunities becomes the basis for further professional pedagogical work. Incentives for professional growth directly depends on the formation of professional self-assessment.

Thus, the high level of quality professional teaching duties depends on teachers' views about oneself as a professional. In this regard, the formation of adequate self-assessment should be considered as prerequisites for the formation of professional teaching identity.

Key words: identity, professional identity, self-esteem.